

**Archiwum Żydowskiego Instytutu Historycznego
Instytutu Naukowo-Badawczego w Warszawie**

Aleksandra Bańkowska

**zespół 204
Inwentarz Podziemnego Archiwum Getta Białostockiego
(Archiwum Mersika-Tenenbauma) 1941-1943**

Warszawa 2008

Spis treści

1. Historia Archiwum.....	3
2. Zasady porządkowania akt.....	6
3. Opis akt w inwentarzu.....	11
4. Wykaz skrótów.....	11
5. Przegląd zawartości inwentarza.....	12
6. Publikacje dokumentów.....	12
7. Inwentarz.....	14

Wstęp

Historia Archiwum

Dzieje Podziemnego Archiwum Getta Białostockiego są bardzo niejasne. Nie wiemy wiele o sposobie pracy grupy zbierającej dokumentację, jakie materiały udało się twórcom archiwum ukryć i jak wiele zachowało się do dziś oraz gdzie się one znajdują.

W listopadzie 1942 r. do getta białostockiego przybył Mordechaj Tenenbaum-Tamaroff, działacz syjonistycznego ruchu młodzieżowego „Dror” w getcie warszawskim. Przystąpił on do gromadzenia relacji i dokumentów dotyczących losów Żydów w Białymstoku i w okręgu białostockim. Jego najbliższym współpracownikiem był Cwi Hirsch Mersik. W styczniu 1943 r. Mersik zmarł na tyfus; jego zadanie przejął Gedalia Pitluk. Inni współpracownicy Tenenbauma to: Pesach Kapłan, przed wojną redaktor pisma „Dos Naye Lebn”, Rafał Gutman, pedagog, Tema Sznajderman. Prawdopodobnie z grupą Podziemnego Archiwum współpracował Efraim Barasz, przewodniczący Rady Żydowskiej¹.

Dokumenty były zbierane w okresie od listopada 1942 r. do kwietnia 1943 r. Decyzję o ukryciu pierwszej partii dokumentów poza gettem Tenenbaum podjął w styczniu 1943 r. Jego łączniczką „po aryjskiej stronie” była Bronka Winnicka². W marcu Tenenbaum zawiadomił ją, że jego współpracownik, Izrael Blumenthal, ma znajomego Polaka-chrześcijanina, dr Filipowskiego, który zgodził się na zakopanie materiałów z getta w pobliżu własnego domu przy ul. Piasta 29. Blumenthal w tym czasie pracował poza gettem przy ul. Fabrycznej – to on miał przekazać Filipowskiemu dokumenty. Bronka Winnicka skontaktowała się z Filipowskim, obejrzała i zaakceptowała kryjówkę oraz narysowała jej plan. Pierwsze dwie części dokumentacji zostały przeschmuglowane do Filipowskiego w marcu 1943 r. Trzecia część została wysłana do Filipowskiego w maju 1943 r. Podobno Tenenbaum kontynuował zbieranie materiałów aż do ostatecznej likwidacji getta w sierpniu 1943 r., w czasie której popełnił samobójstwo. Dokumentów tych nigdy nie odnaleziono; nie wiadomo również gdzie mogły zostać ukryte³.

¹ Szymon Datner, *Getto białostockie i jego podziemne archiwum*, „Studia i materiały do dziejów miasta Białegostoku”, t. 11, Białystok 1970, s. 96.

² Później Klibańska; autorka artykułów na temat Podziemnego Archiwum Getta Białostockiego.

³ Bronia Klibanski, *The Underground Archives of the Bialystok Ghetto Founded by Mersik and Tenenbaum*, „Yad Vashem Studies”, t. 2., Jerusalem 1958, s. 303.

Już w pierwszych dniach po wyzwoleniu podjęto próby odnalezienia materiałów Podziemnego Archiwum. Bronka Winnicka poszukiwała dokumentów w schronie powstańców białostockich przy ul. Chmielnej oraz w znanej sobie kryjówce przy ul. Piasta 29 – bezskutecznie. Rok później, w sierpniu 1945 r., poszukiwania podjął dr Lew Blumenthal, brat Izraela Blumethala, współpracownika Tenenbauma, który bezpośrednio przekazywał materiały dr Filipowskiemu. Lew Blumenthal przeżył wojnę w miejscowości Śniadowo, gdzie ukrywała go jego żona, Polka. Za jej pośrednictwem Izrael przekazał bratu plan kryjówki oraz butelkę z dokumentami – być może znajdowała się w nich część dokumentów Podziemnego Archiwum. Butelkę tę Lew zakopał w podziemiach domu w Śniadowie. W wyniku działań wojennych w 1944 r. dom został wysadzony w powietrze i dokumenty zostały całkowicie zniszczone. Jednak Lew Blumenthal zachował plan kryjówki w Białymstoku i po powrocie z frontu latem 1945 r. odkopał dokumenty, znajdujące się w dwóch blaszanych skrzynkach w stajni przy ul. Piasta 29, na posesji Polaka Filipowskiego⁴.

Zastanawiające jest, dlaczego Winnicka szukała też Archiwum na terenie getta – być może chodziło o materiały sporządzone już po kwietniu 1943 r. Dziwne jest również, dlaczego nie mogła znaleźć dokumentów w domu Filipowskiego, skoro sama, na polecenie Tenenbauma, zatwierdziła tam kryjówkę. Wiemy, że nie brała udziału w zakopywaniu dokumentów: robił to dr Filipowski, być może z udziałem Izraela Blumethala. Przypuszczalnie z nieznanых nam powodów zmienili pierwotny plan kryjówki.

Jak wynika z relacji Bronki Winnickiej-Klibańskiej, zakopane Archiwum zostało przekazane poza getto w trzech częściach⁵, natomiast Izrael Blumenthal podał bratu informację, że Archiwum mieści się w dwóch skrzynkach⁶. Nie muszą to być relacje sprzeczne: być może przychodzące z getta partie materiału Filipowski i Blumenthal włożyli do dwóch skrzynek. Istnieje jednak pewna wątpliwość co do tego, czy cała wysłana z getta dokumentacja odnalazła się po wojnie. Winnicka-Klibańska twierdziła, że w trzeciej przesyłce z maja 1943 r. znajdowały się wiersze i prace folklorystyczne, które zaginęły. Jednak w Archiwum ŻIH zachowały się dokumenty z datą kwiecień 1943 r., wiadomo więc, że część ostatniej partii została odnaleziona. Być może trzecia przesyłka została podzielona i część ukryta w innym miejscu – może w butelce zakopanej przez Blumenthala w Śniadowie i następnie zniszczonej.

⁴ Szymon Datner, *Getto białostockie...*, s. 97-98.

⁵ Bronka cytuje listy od Tenenbauma: w maju 1943 r. przysłał jej wiadomość, że trzecia puszka dotarła do Filipowskiego. Bronia Klibanski, *The Underground Archives...*, s. 303.

⁶ Szymon Datner, *Getto białostockie...*, s. 98.

Kolejnym problemem są dalsze dzieje wykopanych dokumentów Podziemnego Archiwum. Źródłami informacji na ten temat są: korespondencja między Centralną Żydowską Komisją Historyczną (CŻKH) w Łodzi a Wojewódzką Żydowską Komisją Historyczną (WŻKH) w Białymstoku oraz księgi inwentarzowe CŻKH.

Szymon Datner, który w latach 1944-1946 pracował w WŻKH w Białymstoku, twierdził, że w drugiej połowie 1945 r. Komisja zakupiła od Lejba Blumenthala dokumenty Podziemnego Archiwum Getta Białostockiego⁷. Przeczy temu zapis w Księdze Inwentarzowej CŻKH w Łodzi. Pod datą 9 kwietnia 1946 r. i numerem 679 wpisano do niej jako nabytek przysłany przez dr Blumenthala z Białegostoku następujące dokumenty z Podziemnego Archiwum: 52 protokoły Rady Żydowskiej, 434 ogłoszeń Rady Żydowskiej oraz 25 różnych materiałów „wedle załączonego wykazu”⁸. 11 kwietnia 1946 r. CŻKH odesłała „dokumenta archiwalne ghetta białostockiego” do Komisji Historycznej w Białymstoku, zalecając niezwłoczne zwrócenie ich po sporządzeniu odpisów⁹. Załącznikiem do tego pisma był wykaz dokumentów Podziemnego Archiwum sygnowany przez Józefa Kermisza, sekretarza CŻKH. Znajdują się w nim opisy wymienionych w księdze materiałów (protokoły, obwieszczenia i relacje); widnieje też na nim numer z księgi – 679¹⁰. Komisja białostocka otrzymała wymienione materiały¹¹, ale zwlekała z ich zwrotem. Z CŻKH wysłano kilka ponagląjących listów – ostatni 21 października 1946 r. – po czym sprawa znikła z korespondencji¹², gdyż oryginały wróciły do Łodzi.

Osobnym zagadnieniem jest fakt, że wymienione w księdze inwentarzowej dokumenty białostockiej Rady Żydowskiej oraz 25 relacji nie stanowią całości Podziemnego Archiwum Getta Białostockiego. Na podstawie spisów przesyłanych przez WŻKH w Białymstoku do CŻKH wiemy, że komisja białostocka w 1946 r. zgromadziła zbiór materiałów Podziemnego Archiwum, których nie było w spisie Kermisza¹³. Numery i daty ze spisów WŻKH

⁷ Szymon Datner, *Der unterdisher bialistokergeto-arkhiv (M-T Arkhiv), 1 teyl: di bialistoker provints. Dokumentn*, „Bleter far Geshikhte” 1970, t. 28, s. 5-6.

⁸ Archiwum ŻIH, CŻKH, Księga inwentarzowa Centralnej Żydowskiej Komisji Historycznej 1945-1946, sygn. 303/XX/245, k. 84.

⁹ Archiwum ŻIH, CŻKH, Korespondencja wychodząca z CŻKH, 1946-1947, sygn. 303/XX/324, k. 6.

¹⁰ Archiwum ŻIH, Spis dokumentów z getta białostockiego przekazanych do CŻKH, 1946, sygn. CŻKH 303/XX/254, k. 1-4.

¹¹ Archiwum ŻIH, CŻKH, Korespondencja przychodząca do CŻKH 1945-1947, sygn. 303/XX/325, k. 13.

¹² Archiwum ŻIH, CŻKH, Korespondencja wychodząca z CŻKH 1946-1947, sygn. 303/XX/324, k. 7, 8, 11, 13, 14, 16.

¹³ Są to spisy nr 10, 11 i 12 z maja, czerwca i lipca 1946 r.; zawierają dane: datę, nazwisko świadka, nazwisko protokolanta i opis zawartości. Numer kolejny opatrzone literą „g”, co wg przypisu na dole strony, oznacza materiały z archiwum getta. Archiwum ŻIH, CŻKH, Spisy materiałów przesłanych do CŻKH 1945-1947, sygn. 303/XX/315, k. 31-37.

odpowiadają numerom i datom umieszczonym na odpisach dokumentów Podziemnego Archiwum, które dziś znajdują się w Archiwum ŻIH¹⁴. Nie znamy jednak pochodzenia oryginałów, z których odpisy te zrobiono. Jeśli Podziemne Archiwum odnalazł Lew Blumenthal, to dlaczego nie przekazał CŻKH w Łodzi całości dokumentacji, a tylko wspomnianą część?

Wydaje się, że uzasadniona jest hipoteza, że Blumenthal nie był jedynym znalazcą dokumentów Podziemnego Archiwum, jak twierdzi Szymon Datner¹⁵. Betti Ajzensztejn w wydanej w 1946 r. przez CŻKH książce *Ruch podziemny w ghettach i obozach* podała informację, że Polak, który ukrywał dokumenty Podziemnego Archiwum, oddał je organizacji „Dror”¹⁶. Analiza akt CŻKH i WŻKH w Białymstoku to potwierdza. Dr Filipowski, zapewne zaraz po wojnie, odnalazł część Archiwum, następnie przekazał je działaczom „Droru”, ci zaś wypożyczyli je WŻKH w Białymstoku w celu zrobienia odpisów. Później dokumenty oryginalne zostały wywiezione z Polski do Palestyny i znajdują się dziś przynajmniej w dwóch izraelskich archiwach: Yad Vashem w Jerozolimie i Kibucu Bohaterów Getta w Akko.

Słabym punktem hipotezy o dwóch znalazcach Archiwum jest fakt, że Filipowski znał przecież położenie kryjówki i powinien wydobyć z niej całość dokumentacji; dlaczego zostawił tam dużą część, którą znalazł Blumenthal? Może Filipowski odkrył całość, natomiast tylko część przekazał „Drorowi” – być może uważając, że dokumenty Rady Żydowskiej nie są własnością organizacji syjonistycznej – oddał je zaś Blumenthalowi, aby ten przekazał do CŻKH? A może między Izraelem Blumenthalem, który przemycił dokumenty z getta, a Filipowskim powstał jakiś spór, czego efektem było zakopanie części Archiwum w innym niż ustalone miejscu oraz wywiezienie części dokumentów do Śniadowa? Tego się już nie dowiemy.

Jeśli rzeczywiście było dwóch znalazców i dwa etapy odkrywania Podziemnego Archiwum, to nic dziwnego, że część oryginałów znalazła się w CŻKH, a część mogła być przejęta przez „Dror” i w konsekwencji trafić do Izraela. Obecnie w Archiwum ŻIH znajdują

¹⁴ Odpisy te zostały sporządzone w WŻKH w Białymstoku w 1946 r., o czym świadczą: pieczęć komisji z datą i numerem, odręczny podpis protokolanta mgr Menachema Turka oraz adnotacja że jest to kopia z materiałów podziemnego archiwum getta białostockiego. Materiały te zostały wysłane do CŻKH w kilku partiach i figurują w księdze inwentarzowej. A ŻIH, CŻKH, Księga inwentarzowa 1944-1946, sygn. 303/XX/245, k. 86, 89, 90.

¹⁵ Szymon Datner, *Getto białostockie...*, s. 98.

¹⁶ Betti Ajzensztejn, *Ruch podziemny w ghettach i obozach. Materiały i dokumenty*, Warszawa-Łódź-Kraków 1946, s. 139.

się oryginalne dokumenty Podziemnego Archiwum wymienione w spisie Kermisza oraz odpisy dokumentów, które były czasowo w posiadaniu WŻKH w Białymstoku.

Zasady porządkowania akt

Zawartość Podziemnego Archiwum Getta Białostockiego jako pierwsza omówiła Bronka Winnicka-Klibańska w artykule z 1958 r. Podzieliła je następujące kategorie: 1) Dokumenty Rady Żydowskiej, 2) Pisma Mordechaja Tenenbauma, 3) Relacje, 4) Kopie dokumentów osobistych¹⁷. Szymon Datner utrzymał ten podział w swoim dokładnym spisie z 1970 r., który liczy 59 pozycji plus 10 dokumentów osobistych¹⁸. W Archiwum ŻIH zespół o nazwie Podziemne Archiwum Getta Białostockiego miał jednak inny inwentarz kartkowy: liczył 73 jednostki, przy czym znalazły się w nim dokumenty powojenne. Jednostki te zostały przeniesione do zespołów: 301 Relacje z Zagłady (sygnatury stare: 204/34, 35, 67, 70, 73), 362 Wojewódzki Komitet Żydowski w Białymstoku (sygn. 72) i S/340 Spuścizna Szymona Datnera (sygn. 66).

W trakcie porządkowania zespołu stwierdzono brak następujących jednostek:

- 1) sygn. stara 29 – brak również karty inwentarzowej
- 2) sygn. stara 46 – według karty inwentarzowej było to „Opowiadanie Żydów, których wywieźli do pracy poza gettem białostockim, spisana na początku 1943 r.” Jednostka ta również figuruje w spisie Datnera z 1970 r. Tekst tej relacji został opublikowany w 1970 r. w „Bleter far Geshikhte”¹⁹.
- 3) sygn. stara 68 – brak karty inwentarzowej
- 4) sygn. stara 71 – brak karty inwentarzowej

W porównaniu do spisu Datnera obecnie w zespole brakuje również bardzo ważnego dokumentu: listu Tenenbauma do siostry. Nie było go również w inwentarzu kartkowym, chyba że znajdował się pod sygn. 29, 68 lub 71, których karty zaginęły.

Natomiast ani w starym inwentarzu, ani w zespole nie znalazły się 4 jednostki znajdujące się w Archiwum ŻIH, ewidentnie będące kopiami materiałów z Podziemnego Archiwum Getta Białostockiego: list Tenenbauma do przyjaciół z kibucu, opracowanie „Akcja w Białymstoku”, odezwa do Państw Sprzymierzonych z kwietnia 1943 r. oraz notatka o monografii getta w Grodnie W. Firsztenberga. Jednostki te zostały włączone do zespołu.

¹⁷ Bronia Klibanski, *The Underground Archives ...*, s. 298-301.

¹⁸ Szymon Datner, *Der unterdisher bialistokergeto-arkhiv...*, s. 20-23.

¹⁹ Ibidem, s. 29-30.

W inwentarzu zastosowano podstawowy podział na dwie części: Oryginały i Odpisy. Za oryginały uznano dokumenty ze spisu Kermisza z 1946 r. Są to: 25 relacji, 52 protokoły Rady Żydowskiej i 434 obwieszczenia Rady Żydowskiej. O oryginalności tych dokumentów świadczą również: format papieru, wielokrotne złożenia i uszkodzenia kart, pieczęć Rady Żydowskiej (na obwieszczeniach), dopiski ręką Tenenbauma, pojawiające się na niektórych obwieszczeniach i relacjach. Oczywiście trzeba zachować pewną ostrożność w określaniu, co jest oryginałem. Niemniej wydaje się, że zachował się komplet 25 oryginalnych relacji (część I inwentarza), dotyczących głównie zagłady małych miasteczek w okręgu białostockim. Omawiane relacje są w większości rękopiśmienne (18 na 25). Występuje kilka charakterów pisma, przy czym dwa charakterystyczne powtarzają się kilkakrotnie: pierwszy z nich w jednostkach o sygn. 1, 2, 3, 4, 25, drugi w: 9, 10, 15, 17, 22. Do niemal wszystkich relacji dołączone późniejsze odpisy – znajdują się w tych samych teczkach, co oryginał. W nowym inwentarzu zachowano kolejność jednostek starego inwentarza.

Następne w kolejności umieszczono protokoły posiedzeń Rady Żydowskiej (część II). Tutaj również zachowano kolejność i układ ze starego inwentarza, sygnatury jednak uległy przesunięciu z sygn. 54-58 na 26-30. Protokoły były podzielone na teuczki chronologicznie według kwartałów: od sierpnia 1941 r. do listopada 1942 r. Dokładny spis protokołów według dat sporządził Józef Kermisz. Niestety, porównując ten spis z obecnym zasobem ŻIH-u trzeba stwierdzić bardzo poważne ubytki oryginałów, które musiały nastąpić po 1946 r. i po wprowadzeniu podziału na jednostki według inwentarza kartkowego. Brakuje oryginalnych protokołów z okresu listopad-grudzień 1941 r. (sygn. 27, stara 55), kwiecień-czerwiec 1942 (sygn. 29, stara 57) i lipiec-listopad 1942 r. (sygn. 30, stara 58). Zachowały się odpisy WŻKH w Białymstoku dla jednostek 27 i 30, natomiast z okresu kwiecień-czerwiec 1942 r. obecnie AŻIH posiada tylko jeden protokół z 5 kwietnia 1942 r. Z przyczyn porządkowych odpisy te zachowano w dziale Oryginały. Poniżej zamieszczono tabelę zawierającą porównanie protokołów z listy Kermisza z obecnie znajdującymi się w zespole.

Tabela I

Protokoły posiedzeń Rady Żydowskiej w Białymstoku – porównanie ze spisem J. Kermisza.

Protokoły wg spisu Kermisza z 11.04.1946 r. (CŻKH sygn. 254)	Protokoły obecnie w zespole	
	oryginały	kopie WŻKH

sygn. 26 (stara 54)		
02.08.1941	jest	2
03.08.1941	jest	2
12.08.1941	jest	2
14.08.1941 brak ²⁰	jest	2
20.08.1941	jest	2
23.08.1941	jest	2
28.08.1941	jest	1
12.09.1941	jest	1
18.09.1941	jest	1
20.09.1941 2 egz.	jest 2 egz.	1
24.09.1941	jest 2 egz.	1
03.10.1941	jest	1
19.10.1941	jest	1
22.10.1941	jest	1
sygn. 27 (stara 55)		
01.11.1941	brak	1
08.11.1941	brak	1
09.11.1941	brak	1
22.11.1941	brak	1
23.11.1941	brak	1
20.12.1941	brak	1
sygn. 28 (stara 56)		
03.01.1942	jest	1
10.01.1942	jest	1
16.01.1942	jest	1
18.01.1942	jest	1
18.01.1942	jest	1
27.01.1942	jest	1
31.01.1942	jest	tylko s. 2
01.02.1942	jest	1
02.02.1942	jest	brak
14.02.1942	jest	1
01.03.1942	jest	1
22.03.1942	jest	1
28.03.1942	jest	1
sygn. 29 (stara 57)		
04.04.1942	brak	brak
05.04.1942	brak	1
02.05.1942 brak ²¹	brak	brak
16.05.1942	brak	brak
31.05.1942	brak	brak
20.06.1942	brak	brak

²⁰ Uwaga protokolanta.

²¹ Uwaga protokolanta.

20.06.1942	brak	brak
21.06.1942	brak	brak
sygn. 30 (stara 58)		
25.07.1942	brak	brak
15.08.1942	brak	1
16.08.1942	brak	2
24.08.1942	brak	2
10.10.1942	brak	1
11.10.1942	brak	brak
02.11.1942	brak	2
08.11.1942	brak	3
11.11.1942	brak	3
29.11.1942	brak	1
bez daty „Rok od powstania Judenratu”	brak	1

Następną grupę dokumentów oryginalnych (część III) stanowią obwieszczenia Rady Żydowskiej. Właściwie są to odpisy obwieszczeń, sporządzone w kancelarii Rady Żydowskiej. Zachowano taki sam układ, jak w starym inwentarzu: akta są podzielone chronologicznie według kwartałów – dokumenty z jednego kwartału w jednej teczce. Sygnatury uległy przesunięciu z nr 59-65 na 31-37. Do każdej teczki włożono również po dwa komplety odpisów.

Druga część zespołu, Odpisy, obejmuje jednostki o sygnaturach 38-67. Są odpisy z oryginalnych dokumentów sporządzone w WŻKH w Białymstoku w 1946 r. W trzech wypadkach jednak nie ma dowodów na to, że odpis zrobiono w WŻKH: są to odezwy Tenenbauma (sygn. 42 i 43), protokół z zebrania kibucu (sygn. 41) oraz relacja „16 dni w melinie po likwidacji Żydów w Grodnie” (sygn. 59). Umieszczono je jednak w zespole, ponieważ występują w spisie Datnera oraz opisie Klibańskiej.

Odpisy podzielono, kierując się spisem Datnera, na trzy działy: pisma Mordechaja Tenenbauma-Tamaroffa (część IV inwentarza), Dokumenty osobiste (część V) i Opracowania, relacje, dzienniki, listy (część VI). W części IV znajdują się dziennik Tenenbauma, relacja z akcji wysiedleńczej, odezwy Tenenbauma, jego listy; ponadto kilka dokumentów nie związanych bezpośrednio z nim, zaliczane jednak przez Klibańską i Datnera do tego działu. W części V umieszczono odpisy dokumentów osobistych. W pierwszej jednostce znajdują się odpisy dokumentów osobistych ofiar obozu zagłady w Treblince. Oryginały trafiły do Białegostoku w ubraniach przewożonych z Treblinka w celu ich posortowania. Żydzi pracujący przy sortowaniu mieli możliwość wyniesienia dokumentów.

Tą drogą znalazły się w Podziemnym Archiwum. Do jednostki dołączono dokument przewozowy pociągu z Treblinki do Białegostoku z 22 stycznia 1943 r.²² Druga teczka zawiera dokumenty osobiste jednego z założycieli Archiwum, Hersza Cwi Mersika. Część VI zawiera zróżnicowane materiały. Są tam opracowania współpracowników Archiwum, m.in. anonimowa kronika wydarzeń wojennych w Białymstoku, raport Pesacha Kapłana o zagładzie Białegostoku i o Radzie Żydowskiej, wspomnienia Cipory Birman, M. Kina (Klibańska utożsamia M. Kina ze współpracownikiem Tenenbauma, M. Chmielnikiem), relacje różnych osób z Białegostoku, Grodna, obozów pracy okręgu białostockiego, z obozu zagłady w Treblince. Ponadto dołączono do tej części odpisy dokumentów gestapo.

Dokumenty Podziemnego Archiwum Getta Białostockiego pochodzą z okresu od lipca 1941 r. (akta Rady Żydowskiej) do kwietnia 1943 r. Relacje i opracowania zazwyczaj nie są datowane.

Pod względem językowym w aktach zdecydowanie przeważa język jidysz; pojawiają się również hebrajski, polski i niemiecki, sporadycznie inne języki: rosyjski i litewski. Materiały oryginalne zachowały się w średnim stanie technicznym: są przybrudzone, podarte, czasem nieczytelne. Odpisy WŻKH są w stanie dobrym.

Po uporządkowaniu zespół liczy 67 jednostek plus 29 jednostek dubletów, w sumie 0,40 metrów bieżących akt.

Pozostawiono stary numer zespołu: 204. Zastosowano podwójną nazwę zespołu, ponieważ w Archiwum ŻIH zespół ten nazywał się Podziemne Archiwum Getta Białostockiego, natomiast w literaturze przedmiotu, opartej zwykle na dokumentach tego zbioru przechowywanych w Archiwum Yad Vashem w Jerozolimie, stosuje się nazwę: Archiwum Mersika-Tenenbauma.

Opis akt w inwentarzu

Pierwszy człon opisu jednostki w inwentarzu zawiera nazwę zespołu, określenie czy jednostka należy do oryginałów czy odpisów oraz nazwę grupy akt. Następnie podano szczegółową informację na temat zawartości teczki. W opisach relacji podano autora oraz tytuł. Tytuły pisane w języku jidysz podano w transliteracji według zasad Żydowskiego Instytutu Naukowego YIVO w Nowym Jorku, następnie zaś tłumaczenie na język polski. W ostatnim członie określono datę powstania dokumentu, sposób zapisu (rękopis, maszynopis),

²² Bronia Klibanski, *The Underground Archives*, s. 301.

język, forma przechowywania (luźne, zeszyt), dane o liczbie stron oraz starą sygnaturę jednostki. W przypisach podano miejsce, gdzie dokumenty z danej jednostki zostały wydane i przetłumaczone.

UWAGA! W grupie odpisów w miejscu daty podano datę powstania oryginału, a nie odpisu. Odpisy datowane są na 1946 r.

*

Dokumenty Podziemnego Archiwum Getta Białostockiego były kilkakrotnie kopiowane w Archiwum ŻIH. Odpisy te umieszczono na końcu zespołu z osobnych teczkach dubletów. Jedynie odpisy maszynopisowe z rękopisów zachowano w teczkach razem z oryginałami.

Wykaz skrótów

A ŻIH – Archiwum Żydowskiego Instytutu Historycznego w Warszawie

b.d. – brak daty

CŻKH – Centralna Żydowska Komisja Historyczna

j., j. a. – jednostka archiwalna

j. ang. – język angielski

j. hebr. – język hebrajski

j. jid. – język jidisz

j. lit. – język litewski

j. niem.- język niemiecki

j. pol. – język polski

j. ros. – język rosyjski

l. – luźne

mps – maszynopis

NN – autor nieznany

rkps – rękopis

s. – strona

sygn. – sygnatura archiwalna

tłum. – tłumaczenie

wyd. – wydane

WŻKH – Wojewódzka Żydowska Komisja Historyczna

ŻIH – Żydowski Instytut Historyczny w Warszawie

Przegląd zawartości inwentarza

Oryginały

I. Relacje (j. 1-25)

II. Protokoły posiedzeń Rady Żydowskiej (j. 26-30)

III. Obwieszczenia Rady Żydowskiej (j. 31-37)

Odpisy

IV. Pisma Mordechaja Tenenbauma-Tamaroffa (j. 38-47)

V. Dokumenty osobiste (j. 48-49)

VI. Opracowania, relacje, dzienniki, listy (j. 50-67)

Dublety (j. 68-96)

Publikacje dokumentów

Betti Ajzensztejn, *Ruch podziemny w ghettach i obozach. Materiały i dokumenty*, Warszawa-Łódź-Kraków 1946.

Nachman Blumenthal, *Conduct and Actions of a Judenrat. Documents from a Bialystok Ghetto*, Jerusalem 1962.

Szymon Datner, *Bialystoker-Judenrat Meldungen*, „Bleter far Geshikhte”, 1951, t. 4.

Szymon Datner, *Der unterdisher bialistokergeto-arkhiv (M-T Arkhiv), I teyl: di bialistoker provints. Dokumentn*, „Bleter far Geshikhte” 1970, t. 28.

Szymon Datner, *Getto białostockie i jego podziemne archiwum*, „Studia i materiały do dziejów miasta Białegostoku”, t. 11, Białystok 1970.

Adam Dobroński (red.), „Białostoccy Żydzi”, t. 1, Białystok 1993.

Bronia Klibanski, *The Underground Archives of the Bialystok Ghetto Founded by Mersik and Tenenbaum*, „Yad Vashem Studies”, t. 2., Jerusalem 1958.

Adam Rutkowski (tłum. i opracowanie), „Biuletyn Żydowskiego Instytutu Historycznego” 1966, nr 4 (60).

Mordechai Tenenbaum, *Dapim min ha-delekah; pirke-yoman mikhtavim ve-reshimot*, wyd. 1 Tel-Aviv 1947, wyd. 2 Jerusalem-Tel-Aviv 1984.

Prace nad inwentarzem Podziemnego Archiwum Getta Białostockiego były przeprowadzone w 2008 r. dzięki wsparciu finansowemu Conference on Jewish Material Claims Against Germany, Inc.

**Inwentarz akt Archiwum Podziemnego Archiwum Getta Białostockiego
(Archiwum Mersika-Tenenbauma) 1941-1943**

ORYGINAŁY

I. Relacje

1. Podziemne Archiwum Getta Białostockiego. Oryginały. Relacje.
Tsipora Birman. Mayne zikhroynes un iberlebenen in Vilne (Moje wspomnienia i przeżycia w Wilnie)²³.
b.d., rkps, mps, j. jid., l., s. 14, sygn. stara: 1/122
2. Podziemne Archiwum Getta Białostockiego. Oryginały. Relacje.
Halperin (rabin z Orli). Mayne zikhroynes (Moje wspomnienia)²⁴.
01.02.1943, rkps, mps, j. jid., l., s. 12, sygn. stara: 2/123
3. Podziemne Archiwum Getta Białostockiego. Oryginały. Relacje.
NN. Mayne zikhroynes un iberlebenen fun mir in mayn shtetl Sokoli, Bialistok krayz (Moje wspomnienia i moje przeżycia w moim miasteczku Sokoły, okręg Białystok)²⁵.
02.1943, rkps, mps, j. jid., l., s. 17, sygn. stara: 3/124
4. Podziemne Archiwum Getta Białostockiego. Oryginały. Relacje.
Sima. Mayne zikhroynes fun der shtetl Horodok (Moje wspomnienia z miasteczka Gródek)²⁶.
b.d., rkps, mps, j. jid., l., s. 18, sygn. stara: 4/125
5. Podziemne Archiwum Getta Białostockiego. Oryginały. Relacje.
NN. Di „donershtike” un „shabestike” („Czwartkowi” i „Sobotni”)²⁷.
b.d., mps, j. jid., l., s. 4, sygn. stara: 5/126
6. Podziemne Archiwum Getta Białostockiego. Oryginały. Relacje.
David Lev. Der tsiekhanovtser khurbn (Zagłada Ciechanowca)²⁸.
b.d., mps, j. jid., l., s. 5, sygn. stara: 6/127

²³ Rękopis i odpis w maszynopisie.

²⁴ Rękopis i odpis w maszynopisie. Dotyczy miejscowości Orli. Wydane w jęz. jid. w: Szymon Datner, *Der unterdisher bialistokergeto-arkhiv...*, s. 143-147.

²⁵ Rękopis i odpis w maszynopisie. Wydane w jęz. jid. w: Szymon Datner, *Der unterdisher bialistokergeto-arkhiv...*, s. 130-136.

²⁶ Rękopis i odpis w maszynopisie. Wydane w jęz. jid. w: Szymon Datner, *Der unterdisher bialistokergeto-arkhiv...*, s. 123-129.

²⁷ Dotyczy Białegostoku.

²⁸ Wydane w jęz. jid. w: Szymon Datner, *Der unterdisher bialistokergeto-arkhiv...*, s. 137-142.

7. Podziemne Archiwum Getta Białostockiego. Oryginały. Relacje.
Aron Lontsitski. Di „aktsie” in Swislotsh („Akcja” w Swisłoczy)²⁹.
b.d., mps, j. jid., l., s. 2, sygn. stara: 7/128
8. Podziemne Archiwum Getta Białostockiego. Oryginały. Relacje.
NN. Der royter fraytik (Czerwony piątek)³⁰.
b.d., mps, j. jid., l., s. 4, sygn. stara: 8/129
9. Podziemne Archiwum Getta Białostockiego. Oryginały. Relacje.
Yoshke Olikovski, Israel Shperling. Di letste shekhite in Slonim (Ostatnia rzeź w Słonimiu)³¹.
b.d., rkps, mps, j. jid., l., s.15, sygn. stara: 9/130
10. Podziemne Archiwum Getta Białostockiego. Oryginały. Relacje.
Zelik Tetnboym. Der blutike kapitel Grayeve (Krwawy rozdział. Grajewo)³².
23.08.1942, rkps, mps, j. jid., zeszyt, s. 37, sygn. stara: 10/131
11. Podziemne Archiwum Getta Białostockiego. Oryginały. Relacje.
NN. Di tragedie fun minsker Yidn (Tragedia Żydów mińskich)³³.
b.d., rkps, mps, j. jid., l., s. 15, sygn. stara: 11/132
12. Podziemne Archiwum Getta Białostockiego. Oryginały. Relacje.
NN. Fartseykhnungen fun di serie: Vos me hert (Zapiski z serii: co słysząc)³⁴.
04.1943, mps, j. jid., l., s. 4, sygn. stara: 12/133
13. Podziemne Archiwum Getta Białostockiego. Oryginały. Relacje.
Eliezer. Di reynikung-aktsie in grodner geto fun 13 bizn 16 februar 1943 (Akcja
oczyszczająca w getcie grodzieńskim od 13 do 16 lutego 1943)³⁵.
23.02.1943, rkps, mps, j. jid., l., s. 22, sygn. stara: 13/134
14. Podziemne Archiwum Getta Białostockiego. Oryginały. Relacje.
I. Oynshteyn. [Brak tytułu]³⁶.
03.02.1943, rkps, mps, j. jid., l., s. 21, sygn. stara: 14/135
15. Podziemne Archiwum Getta Białostockiego. Oryginały. Relacje.
Michał Estrik. Di geshikhte fun letste shekhites in Slonim (Historia ostatnich rzezi
w Słonimiu)³⁷.
24.02.1943, rkps, mps, j. jid., zeszyt i l., s. 77, sygn. stara: 15/136

²⁹ Wydane w jęz. jid. w: Szymon Datner, *Der unterdisher bialistokergeto-arkhiv...*, s. 148-150.

³⁰ Dotyczy Białegostoku.

³¹ Rękopis i odpis w maszynopisie.

³² Rękopis i odpis w maszynopisie.

³³ Rękopis i odpis w maszynopisie.

³⁴ Dotyczy Tykocina, Wilna i Gródka. Wydane w jęz. jid. w: Szymon Datner, *Der unterdisher bialistokergeto-arkhiv...*, s. 110-113.

³⁵ Rękopis i odpis w maszynopisie.

³⁶ Rękopis i odpis w maszynopisie. Dotyczy Białegostoku.

³⁷ Rękopis w 2 egzemplarzach i odpis w maszynopisie.

16. Podziemne Archiwum Getta Białostockiego. Oryginały. Relacje.
L. Suprasle, krayz Bielsk Podlaski (Supraśl, powiat Bielsk Podlaski)³⁸.
03.01.1943, rkps, mps, j. jid., l., s. 35 sygn. stara: 16/137
17. Podziemne Archiwum Getta Białostockiego. Oryginały. Relacje.
Itzhak Ofenbach. Di geshikhte fun Deretshin fun di ershte teg daytshisher okupatsie
biz nokhn pogrom (Historia Dereczyna od pierwszych dni niemieckiej okupacji do
pogromu)³⁹.
b.d., rkps, mps, j. jid., l., s. 19, sygn. stara: 17/138
18. Podziemne Archiwum Getta Białostockiego. Oryginały. Relacje.
Efroim Aronowski. Deretsin (Dereczyn)⁴⁰.
b.d., rkps, mps, j. jid., l., s. 12, sygn. stara: 18/139
19. Podziemne Archiwum Getta Białostockiego. Oryginały. Relacje.
Jutan Seeharija. Wilna – Lyda und zurück. Berichts des Jutan Seeharija über die
Ermordung der Juden in Lyda am 8. Mai 1942 (Wilno-Lida i z powrotem. Zeznanie
Jutana Seehariji o mordzie Żydów w Lidzie 8 maja 1942).
05.06.1942, rkps, j. niem., l., s. 16, sygn. stara: 19/140
20. Podziemne Archiwum Getta Białostockiego. Oryginały. Relacje.
W.M. [Wanda Majewska]. Szlakiem bestjalstwa hitlerowskiego⁴¹.
b.d., mps, j. pol., l., s. 3, sygn. stara: 20/141
21. Podziemne Archiwum Getta Białostockiego. Oryginały. Relacje.
- 21a. NN. Di togbukh fun yidishn tsar un payn. Yashenovke. (Dziennik żydowskiego
zmartwienia i bólu. Jasionówka)⁴².
po 30.01.1943, rkps, mps, j. jid., l., s. 16, sygn. stara: 21/142
- 21b. NN. Di togbukh fun yidishn tsar un payn. Bialistok. (Dziennik żydowskiego zmartwienia
i bólu. Białystok)⁴³.
po 30.01.1943, rkps, mps, j. jid., zeszyt, l., s. 30, sygn. stara: 21/142
- 21c. NN. Di togbukh fun yidishn tsar un payn. Sokolke, Yashenovke, Grodne. (Dziennik
żydowskiego zmartwienia i bólu. Sokółka, Jasionówka, Grodno)⁴⁴.
po 29.01.1943, rkps, mps, j. jid., zeszyt, l., s. 52, sygn. stara: 21/142

³⁸ Rękopis i odpis w maszynopisie. Wydane w jęz. jid. w: Szymon Datner, *Der unterdisher bialistokergeto-arkhiv...*, s. 114-122.

³⁹ Rękopis i odpis w maszynopisie.

⁴⁰ Rękopis i odpis w maszynopisie.

⁴¹ Dotyczy obozów zagłady w Chełmnie, Bełżcu, Sobiborze, Oświęcimiu i Treblince.

⁴² Rękopis i odpis w maszynopisie. Wydane w jęz. jid. w: Szymon Datner, *Der unterdisher bialistokergeto-arkhiv...*, s. 98-101.

⁴³ Rękopis i odpis w maszynopisie. Wydane w jęz. jid. w: Szymon Datner, *Der unterdisher bialistokergeto-arkhiv...*, s. 102-109.

⁴⁴ Rękopis i odpis w maszynopisie. Wydane w jęz. jid. w: Szymon Datner, *Der unterdisher bialistokergeto-arkhiv...*, s. 79-97.

22. Podziemne Archiwum Getta Białostockiego. Oryginały. Relacje.
NN. Doyg – fun khurbn Lite. (Daugai – o zagładzie Litwy).
b.d., rkps, j. jid., zeszyt, s. 15, sygn. stara: 22/143
23. Podziemne Archiwum Getta Białostockiego. Oryginały. Relacje.
B. Bakhaluski. Der lebn fun di letste 1000 Yidn in Grodne. (Życie ostatniego
tysiąca Żydów w Grodnie)⁴⁵.
03.1943, rkps, mps, j. jid., l., s. 29, sygn. stara: 23/144
24. Podziemne Archiwum Getta Białostockiego. Oryginały. Relacje.
I. L-n. In skhron. (W schronie).
02.1943, rkps, j. jid., zeszyt, s. 16, sygn. stara: 24/145
25. Podziemne Archiwum Getta Białostockiego. Oryginały. Relacje.
Leyb Aronzon. [Brak tytułu].
b.d., rkps, j. jid., l., s. 2, sygn. stara: 25/146

II. Protokoły posiedzeń Rady Żydowskiej⁴⁶

26. Podziemne Archiwum Getta Białostockiego. Oryginały. Protokoły posiedzeń Rady
Żydowskiej.
Protokoły posiedzeń Rady Żydowskiej w Białymstoku z okresu sierpień –
październik 1941 r. (02.08.1941, 03.08.1941, 12.08.1941, 14.08.1941, 20.08.1941,
23.08.1941, 28.08.1941, 12.09.1941, 18.09.1941, 20.09.1941 (2 egz.), 24.09.1941 (2
egz.), 03.10.1941, 19.10.1941, 22.10.1941).
1941, mps, j. jid., l., s. 29, sygn. stara: 54
27. Podziemne Archiwum Getta Białostockiego. Odpisy. Protokoły posiedzeń Rady
Żydowskiej.
Protokoły posiedzeń Rady Żydowskiej w Białymstoku z okresu listopad – grudzień
1941 r. (01.11.1941, 08.11.1941, 09.11.1941, 22.11.1941, 23.11.1941, 20.12.1941).
Odpisy sporządzone w 1946 r. w Wojewódzkiej Żydowskiej Komisji Historycznej w
Białymstoku⁴⁷.
1941 (1946), mps, j. jid., l., s. 17, sygn. stara: 55
28. Podziemne Archiwum Getta Białostockiego. Oryginały. Protokoły posiedzeń Rady
Żydowskiej.
Protokoły posiedzeń Rady Żydowskiej w Białymstoku z okresu styczeń – marzec
1942 r. (03.01.1942, 10.01.1942, 16.01.1942, 18.01.1942, 18.01.1942, 27.01.1942,
31.01.1942, 01.02.1942, 02.02.1942, 14.02.1942, 01.03.1942, 22.03.1942, 28.03.1942).
1942, mps, j. jid., j. hebr., l., s. 29, sygn. stara: 56

⁴⁵ Rękopis i odpis w maszynopisie. Wydane w jęz. jid. w: Szymon Datner, *Der unterdisher bialistokergeto-arkhiv...*, s. 41-47.

⁴⁶ Wydane w j. jid. z tłumaczeniem na j. hebr. w: Nachman Blumenthal, *Conduct and Actions of a Judenrat. Documents from a Bialystok Ghetto*, Jerusalem 1962.

⁴⁷ Zachowały się wyłącznie odpisy.

29. Podziemne Archiwum Getta Białostockiego. Odpisy. Protokoły posiedzeń Rady Żydowskiej.
Protokół posiedzenia Linas ha-Cedek z 05.04.1942 r. sporządzony w Wojewódzkiej Żydowskiej Komisji Historycznej w 1946 r⁴⁸.
1942 (1946), mps, j. jid., l., s. 5, sygn. stara: 57
30. Podziemne Archiwum Getta Białostockiego. Odpisy. Protokoły posiedzeń Rady Żydowskiej.
Protokoły posiedzeń Rady Żydowskiej w Białymstoku z okresu lipiec – listopad 1942 r. (15.08.1942, 16.08.1942 (2 egz.), 24.08.1942 (2 egz.), 10.10.1942, 02.11.1942 (2 egz.), 08.11.1942 (3 egz.), 11.11.1942 (3 egz.), 29.11.1942 oraz raport „Pierwszy rok pracy Judenratu”⁴⁹.
1942 (1946), mps, j. jid., l., s. 40, sygn. stara: 58
- III. Obwieszczenia Rady Żydowskiej⁵⁰
31. Podziemne Archiwum Getta Białostockiego. Oryginały. Obwieszczenia Rady Żydowskiej.
Obwieszczenia Rady Żydowskiej w Białymstoku z okresu lipiec – wrzesień 1941 r., numery 2-113. Brak nr 1 w oryginałach; dołączono odpis.
1941, mps, j. jid., l., s. 116, sygn. stara: 59
32. Podziemne Archiwum Getta Białostockiego. Oryginały. Obwieszczenia Rady Żydowskiej.
Obwieszczenia Rady Żydowskiej w Białymstoku z okresu październik – grudzień 1941 r., numery 114-195.
1941, mps, j. jid., l., s. 82, sygn. stara: 60
33. Podziemne Archiwum Getta Białostockiego. Oryginały. Obwieszczenia Rady Żydowskiej.
Obwieszczenia Rady Żydowskiej w Białymstoku z okresu styczeń – marzec 1942 r., numery 196-245 (brak nr 208).
1942, mps, j. jid., l., s. 49, sygn. stara: 61
34. Podziemne Archiwum Getta Białostockiego. Oryginały. Obwieszczenia Rady Żydowskiej.
Obwieszczenia Rady Żydowskiej w Białymstoku z okresu lipiec – wrzesień 1942 r., numery 246-294.
1942, mps, j. jid., l., s. 50, sygn. stara: 62

⁴⁸ Jest to jedyny zachowany protokół (w odpisie) z okresu kwiecień-czerwiec 1942 r.

⁴⁹ Zachowały się wyłącznie odpisy.

⁵⁰ Wydanie w j. jid. z tłumaczeniem na j. hebr. w: Nachman Blumenthal, op.cit.; w j.jid. (fragmenty) w: Szymon Datner, *Białostoker-Judenrat Meldungen*, „Bleter far Geshikhte”, t. 4, 1951; w tłum. na j. pol. (fragmenty: od nr 1 do 113) w: „Białostoccy Żydzi”, t. 1, red. Adam Dobroński, Białystok 1993.

35. Podziemne Archiwum Getta Białostockiego. Oryginały. Obwieszczenia Rady Żydowskiej.
Obwieszczenia Rady Żydowskiej w Białymstoku z okresu kwiecień – czerwiec 1942 r., numery 295-340.
1942, mps, j. jid., l., s. 46, sygn. stara: 63
36. Podziemne Archiwum Getta Białostockiego. Oryginały. Obwieszczenia Rady Żydowskiej.
Obwieszczenia Rady Żydowskiej w Białymstoku z okresu październik – grudzień 1942 r., numery 341-375.
1942, mps, j. jid., l., s. 36, sygn. stara: 64
37. Podziemne Archiwum Getta Białostockiego. Oryginały. Obwieszczenia Rady Żydowskiej.
Obwieszczenia Rady Żydowskiej w Białymstoku z okresu styczeń – marzec 1943 r., numery 376-435.
1943, mps, j. jid., l., s. 66, sygn. stara: 65

ODPISY

IV. Pisma Mordechaja Tenenbauma-Tamaroffa⁵¹

38. Podziemne Archiwum Getta Białostockiego. Odpisy. Pisma Mordechaja Tenenbauma-Tamaroffa.
[Mordechaj Tenenbaum-Tamaroff], Dziennik getta 13.01.1943-19.02.1943 (część pierwsza), 03.1943-31.03.1943 (część druga)⁵².
1943, rkps, j. hebr., l., s. 72, sygn. stara: 30/149b
39. Podziemne Archiwum Getta Białostockiego. Odpisy. Pisma Mordechaja Tenenbauma-Tamaroffa.
NN, Ha-akcie beBialistok (Akcja w Białymstoku). Relacja dot. akcji wysiedleńczej w dn. 5-12.02.1943 r.
17.02.1943, rkps, j. hebr., l., s. 18
40. Podziemne Archiwum Getta Białostockiego. Odpisy. Pisma Mordechaja Tenenbauma-Tamaroffa.
M. [Mordechaj Tenenbaum-Tamaroff], List do przyjaciół z kibucu.
04.1943, mps, j. hebr., l., s. 15
41. Podziemne Archiwum Getta Białostockiego. Odpisy. Pisma Mordechaja Tenenbauma-Tamaroffa.
Algemayne asefa fun kibuts un aktiv fun snif. Bialistok 27.02.1943. (Ogólne

⁵¹ Jednostki zakwalifikowane do pism Tenenbauma według spisu Szymona Datnera w: *Der unterdisher bialistokergeto-arkhiv...*, s. 20-23.

⁵² Wydane w j.hebr. w: Mordechaj Tenenbaum, *Dapim min ha-delekeh; pirke-yoman mikhtavim ve-reshimot*, wyd. 1 Tel-Aviv 1947, wyd. 2 Jerusalem-Tel-Aviv 1984; w tłum. na j.pol. (fragmenty) w: Szymon Datner, *Getto białostockie...*, s. 108-111.

zebranie kibucu i aktywu oddziału. Białystok 27.02.1943.) Zapis dyskusji członków kibucu Tel-Chaj oraz działaczy organizacji „Dror” w getcie białostockim dot. form ruchu oporu⁵³.

27.02.1943, mps, j. jid., l., s. 10, sygn. stara: 26/147

42. Podziemne Archiwum Getta Białostockiego. Odpisy. Pisma Mordechaja Tenenbauma-Tamaroffa.

Brider Yidn! (Bracia Żydzi!). Odezwa wzywająca do stawienia oporu⁵⁴.

[1943?], mps, j. jid., l., s. 6, sygn. stara: 28/149

43. Podziemne Archiwum Getta Białostockiego. Odpisy. Pisma Mordechaja Tenenbauma-Tamaroffa.

M. [Mordechaj] Tamaroff [Tenenbaum], Do Kierownictwa Walki Cywilnej Okręgu Białostockiego. Odezwa⁵⁵.

02.04.1943, mps, j. pol., l., s. 3, sygn. stara: 27/148

44. Podziemne Archiwum Getta Białostockiego. Odpisy. Pisma Mordechaja Tenenbauma-Tamaroffa.

S.O.S.! S.O.S. Ratujcie! Apel Żydowskiego Komitetu Narodowego o ratowanie resztek Żydów polskich⁵⁶.

04.1943, mps, j. pol., l., s. 2

45. Podziemne Archiwum Getta Białostockiego. Odpisy. Pisma Mordechaja Tenenbauma-Tamaroffa.

Fun barikht fun Yidnrat tsu gestapo in Bialistok vegn der februar-evakuatsie un basheftigung in geto. (Ze sprawozdania Rady Żydowskiej dla Gestapo w Białymstoku dotyczącego ewakuacji lutowej i zatrudnienia w getcie.)

02.04.1943, mps, j. jid., l., s. 3, sygn. stara: 49/149d

46. Podziemne Archiwum Getta Białostockiego. Odpisy. Pisma Mordechaja Tenenbauma-Tamaroffa.

Lekarskie stwierdzenie, że w czasie akcji w getcie białostockim Niemcy używali kul dum-dum.

[1943], mps, j. jid., l., s. 2, sygn. stara: 43/149d

47. Podziemne Archiwum Getta Białostockiego. Odpisy. Pisma Mordechaja Tenenbauma-Tamaroffa.

Zawiadomienie o pozostawieniu przez adwokata Wincentego Firsztenberga monografii getta w Grodnie.

b.d., mps, j. jid., l., s. 2

⁵³ Wydane w tłumaczeniu na j.pol. w: Betti Ajzensztejn, *Ruch podziemny...*, s. 141-148, oraz w: „Biuletyn ŻIH” 1966, nr 4 (60), tłum. A. Rutkowski.

⁵⁴ Rękopis i odpis w maszynopisie. Wyd. w tłum. na j.ang. w: Bronia Klubanski, *The Underground Archives...*, s. 328-329, oraz w tłum. na j. pol. w „Biuletyn ŻIH” 1966, nr 4 (60), tłum. A. Rutkowski.

⁵⁵ Odpis późniejszy niż 1946 r. Kopia odezwy znajduje się w Kolekcji Bernarda Marka, Archiwum ŻIH, S/333/671. Wyd. w j. pol. w: Betti Ajzensztejn, *Ruch podziemny...*, s. 139-141, oraz w: „Biuletyn ŻIH” 1966, nr 4 (60).

⁵⁶ Dwa egzemplarze z różnymi dopiskami.

V. Dokumenty osobiste

48. Podziemne Archiwum Getta Białostockiego. Odpisy. Dokumenty osobiste.

Dokumenty osobiste ofiar obozu w Treblince odnalezione w fabryce tekstylnej w Białymstoku. Dokument przesyłowy z Treblinki do Białegostoku z 22.01.1943.

- 1) Blajwas Zalman, rachunek za czynsz wystawiony przez Główną Administrację Nieruchomości Żydowskich i Bezpańskich m. Radomia, 04.05.1942.
- 2) Fiszman Bejla, paszport wystawiony 30.03.1940 r.
- 3) Goldberg Moses, dowód osobisty (Judenausweis) wystawiony przez komisarza m. Grodna 26.11.1941 r.; legitymacja pracownicza (Arbeitsausweis) wystawiona przez Radę Żydowską w Grodnie 01.08.1942 r.; dowód zameldowania (Meldekarte) wystawiony przez Urząd Pracy w Grodnie 01.09.1942 r.
- 4) Goldsztejn Rywa, paszport wystawiony 25.06.1940 r.
- 5) Grynberg Rachela, zaświadczenie o zatrudnieniu wystawione przez Radę Żydowską w Białymstoku 30.06.1942 r.
- 6) Łaznik Ruwin, dowód osobisty wystawiony 11.08.1939 r.
- 7) Rubinsztejn Lejb, świadectwo ukończenia 3. klasy szkoły nr 1 przy Radzie Żydowskiej w Białymstoku w roku szkolnym 1941/1942.

1939-1942, rkps, j. niem., ros., pol., hebr., jid., l., s. 36, sygn. stara:

31/149c

49. Podziemne Archiwum Getta Białostockiego. Odpisy. Dokumenty osobiste.

Dokumenty osobiste Hersza (Cwi) Mersika: dowód osobisty wystawiony 27.11.1940 r., paszport z 14.12.1940 r., zaświadczenie o pracy dla Rady Żydowskiej wystawione w Białymstoku 31.03.1942 r., przepustka zezwalająca na poruszanie po godzinie policyjnej z 01.07.1942 r.

1940-1942, rkps, mps, j. lit., niem., jid., pol., l., s. 15, sygn. stara: 31/149c

VI. Opracowania, relacje, dzienniki, listy.

50. Podziemne Archiwum Getta Białostockiego. Odpisy. Opracowania, relacje, dzienniki, listy.

NN, Tsu der geshikhte fun di bialistoker Yidn in der tsayt fun daytsh-sovietishn krig (Z historii Żydów białostockich w czasie wojny niemiecko-radzieckiej.) Kronika.

04.1943, mps, j. jid., l., s. 16, sygn. stara: 42/149d

51. Podziemne Archiwum Getta Białostockiego. Odpisy. Opracowania, relacje, dzienniki, listy.

Pesach Kapłan, Der Yidnrat in Bialistok (Rada Żydowska w Białymstoku). Opracowanie⁵⁷. Dołączony opis struktury Rady Żydowskiej (niekompletny).

b.d., mps, j. jid., l., s. 28, sygn. stara: 52/149d

⁵⁷ Wydane w tłum. na j. pol. w „Biuletyn ŻIH” 1966, nr 4 (60), tłum. A. Rutkowski.

52. Podziemne Archiwum Getta Białostockiego. Odpisy. Opracowania, relacje, dzienniki, listy.
Pesach Kapłan, Der khurbn Bialistok <in februar 1943> (Zagłada Białegostoku <w lutym 1943>). Relacja dot. akcji wysiedleńczej w Białymstoku w dn. 5-12.02.1943 r.⁵⁸
1943, mps, j. jid., l., s. 8, sygn. stara: 53/149d
53. Podziemne Archiwum Getta Białostockiego. Odpisy. Opracowania, relacje, dzienniki, listy.
Cipora Birman, Geto Bialistok. Tsu mayne libe khaverim vu ir zent. (Getto Białystok. Do moich ukochanych towarzyszy, gdziekolwiek są). List zawierający relację o przeżyciach w getcie wileńskim i białostockim⁵⁹.
01.03.1943, mps, j. jid., l., s. 10, sygn. stara: 50/149d
54. Podziemne Archiwum Getta Białostockiego. Odpisy. Opracowania, relacje, dzienniki, listy.
Cipora [Birman]. List z getta białostockiego z prośbą o odszukanie siostry Szoszany Fink, zamieszkałej w Jerozolimie.
04.03.1943, mps, j. hebr., l., s. 2, sygn. stara: 44/149d
55. Podziemne Archiwum Getta Białostockiego. Odpisy. Opracowania, relacje, dzienniki, listy.
M. Kin [M. Chmielnik], Tsurik fun lomzsher tfise [Powrót z łomżyńskiego więzienia]. Relacja.
b.d., mps, j. jid., l., s. 4, sygn. stara: 48/149d
56. Podziemne Archiwum Getta Białostockiego. Odpisy. Opracowania, relacje, dzienniki, listy.
M. Kin [M. Chmielnik], Di shtimung fun geto (Nastrój w getcie). Relacja dot. nastrojów w trakcie i po akcji wysiedleńczej w Białymstoku 2-15.02.1943⁶⁰.
1943, mps, j. jid., l., s. 8, sygn. stara: 51/149d
57. Podziemne Archiwum Getta Białostockiego. Odpisy. Opracowania, relacje, dzienniki, listy.
Dawid, Me meg sikh oyf zey farlozn. (Można na nich polegać). Relacja dot. akcji wysiedleńczej w Białymstoku 5-12.02.1943 r.
1943, mps, j. jid., l., s. 9, sygn. stara: 40/149d
58. Podziemne Archiwum Getta Białostockiego. Odpisy. Opracowania, relacje, dzienniki, listy.
NN, Di tragedie fun grodner Yidn [Tragedia Żydów grodzieńskich]. Dziennik z okresu 17.03.1943-28.03.1943 r.⁶¹
1943, mps, j. jid., l., s. 39, sygn. stara: 47/149d

⁵⁸ Wydane w tłumaczeniu na j. pol. w „Biuletyn ŻIH” 1966, nr 4 (60), tłum. A. Rutkowski oraz w: Szymon Datner, *Getto białostockie...*, s. 106-108 (fragmenty).

⁵⁹ Wydane w tłum. na j. pol. w: Szymon Datner, *Getto białostockie...*, s. 103-106 (fragmenty), oraz w tłum. na j. ang. w: Bronia Klibanski, *The Underground Archives...*, s. 304-325.

⁶⁰ Wydane w tłum. na j. ang. w: Bronia Klibanski, *The Underground Archives...*, s. 325-327.

⁶¹ Wydane w jęz. jid. w: Szymon Datner, *Der unterdisher bialistokergeto-arkhiv...*, s. 48-78.

59. Podziemne Archiwum Getta Białostockiego. Odpisy. Opracowania, relacje, dzienniki, listy.
16 dni w melinie po likwidacji Żydów w Grodnie. Relacja.
1943, mps, j. pol., l., s. 4, sygn. stara: 37/149d
60. Podziemne Archiwum Getta Białostockiego. Odpisy. Opracowania, relacje, dzienniki, listy.
NN, Die Ermordung der Jüdischer Torf-Arbeiter in Kema und Gebiet.
(Wymordowanie żydowskich robotników torfowych w Komajach [lit. Kamajai] i okolicy.) Relacja.
1943, mps, j. niem., l., s. 4, sygn. stara: 37/149d
61. Podziemne Archiwum Getta Białostockiego. Odpisy. Opracowania, relacje, dzienniki, listy.
Issak Kagan, Erzählung eines Lebengebliebenen (Opowiadanie ocalonego). Dot. ucieczki z egzekucji w Ponarach w grudniu 1941 r.
b.d., mps, j. niem., l., s. 6, sygn. stara: 32/149d
62. Podziemne Archiwum Getta Białostockiego. Odpisy. Opracowania, relacje, dzienniki, listy.
[A. Brojde⁶²], Treblinka – obóz śmierci. Relacja ocalonego.
1943, mps, j. pol., l., s. 11, sygn. stara: 36/149d
63. Podziemne Archiwum Getta Białostockiego. Odpisy. Opracowania, relacje, dzienniki, listy.
Obóz śmierci w Treblince. Wydawnictwo „Głosu Warszawy”. Opis funkcjonowania obozu zagłady na podstawie relacji świadków.
1943, mps, j. pol., l., s. 4, sygn. stara: 36/149d
64. Podziemne Archiwum Getta Białostockiego. Odpisy. Opracowania, relacje, dzienniki, listy.
NN, Flitim fun Treblinke (Zbiegowie z Treblinki). Relacja⁶³.
1943, mps, j. jid., l., s. 4, sygn. stara: 41/149d
65. Podziemne Archiwum Getta Białostockiego. Odpisy. Opracowania, relacje, dzienniki, listy.
NN, Vegn zelbstmord fun firer fun varshever yidnrat, inzsh. Tzsherniakov. (O samobójstwie przywódcy warszawskiej Rady Żydowskiej inż. Czerniakowa).
b.d., mps, j. jid., l., s. 5, sygn. stara: 45/149d
66. Podziemne Archiwum Getta Białostockiego. Odpisy. Opracowania, relacje, dzienniki, listy.
A poylishn flug-blete vegn di kamfn fun yidishn zelbstshuts in Varshe (Polska ulotka o żydowskiej samoobronie w Warszawie.)
03.02.1943, mps, j. jid., l., s. 11, sygn. stara: 39/149d

⁶² Takie nazwisko autora podaje Szymon Datner w: *Der unterdisherbialistokergeto-arkhiv...*, s. 20.

⁶³ Dwa egzemplarze. Pozostawiono drugi odpis w teczce z powodu dużych uszkodzeń odpisu z 1946 r.

67. Podziemne Archiwum Getta Białostockiego. Odpisy. Opracowania, relacje, dzienniki, listy.
Materiały białostockiego gestapo. Wyciągi 4 dokumentów (01.1943-10.03.1943) dot. wysiedlenia Żydów z Białegostoku⁶⁴.
1943, mps, j. niem., l., s. 4, sygn. stara: 33/149d

DUBLETY

68. Podziemne Archiwum Getta Białostockiego. Dublety. Relacje.
Halperin (rabin z Orli). Mayne zikhroynes (Moje wspomnienia).
01.02.1943, mps, j. jid., l., s. 12, sygn. stara: 2/123
69. Podziemne Archiwum Getta Białostockiego. Dublety. Relacje.
NN. Mayne zikhroynes un iberlebungen fun mir in mayn shtetl Sokoli, Bialistok krayz (Moje wspomnienia i moje przeżycia w moim miasteczku Sokoły, okręg Białystok)⁶⁵.
02.1943, mps, j. jid., l., s. 17, sygn. stara: 3/124
70. Podziemne Archiwum Getta Białostockiego. Dublety. Relacje.
Sima. Mayne zikhroynes fun der shtetl Horodok (Moje wspomnienia z miasteczka Gródek).
b.d., mps, j. jid., l., s. 18, sygn. stara: 4/125
71. Podziemne Archiwum Getta Białostockiego. Dublety. Relacje.
NN. Di „donershtike” un „shabestike” („Czwartkowi” i „Sobotni”)⁶⁶.
b.d., mps, j. jid., l., s. 4, sygn. stara: 5/126
72. Podziemne Archiwum Getta Białostockiego. Dublety. Relacje.
David Lev. Der tsiekhanovtser khurbn (Zagłada Ciechanowca)⁶⁷.
b.d., mps, j. jid., l., s. 5, sygn. stara: 6/127
73. Podziemne Archiwum Getta Białostockiego. Dublety. Relacje.
Aron Lontsitski. Di „aktsie” in Swislotsh („Akcja” w Swisłoczy)⁶⁸.
b.d., mps, j. jid., l., s. 2, sygn. stara: 7/128
74. Podziemne Archiwum Getta Białostockiego. Dublety. Relacje.
NN. Der royter fraytik (Czerwony piątek)⁶⁹.
b.d., mps, j. jid., l., s. 4, sygn. stara: 8/129

⁶⁴ Dwa egzemplarze.

⁶⁵ Cztery kopie.

⁶⁶ Dotyczy Białegostoku.

⁶⁷ Dwie kopie.

⁶⁸ Dwie kopie.

75. Podziemne Archiwum Getta Białostockiego. Dublety. Relacje.
NN. Di tragedie fun minsker Yidn (Tragedia Żydów mińskich).
b.d., mps, j. jid., l., s. 15, sygn. stara: 11/132
76. Podziemne Archiwum Getta Białostockiego. Dublety. Relacje.
NN. Fartseykhungen fun di serie: Vos me hert (Zapiski z serii: co słychać)⁷⁰.
04.1943, mps, j. jid., l., s. 4, sygn. stara: 12/133
77. Podziemne Archiwum Getta Białostockiego. Dublety. Relacje.
Eliezer. Di reynikung-aktsie in grodner geto fun 13 bizn 16 februar 1943 (Akcja
oczyszczająca w getcie grodzieńskim od 13 do 16 lutego 1943)⁷¹.
23.02.1943, mps, j. jid., l., s. 22, sygn. stara: 13/134
78. Podziemne Archiwum Getta Białostockiego. Dublety. Relacje.
I. Oynshteyn. [Brak tytułu].
03.02.1943, mps, j. jid., l., s. 21, sygn. stara: 14/135
79. Podziemne Archiwum Getta Białostockiego. Dublety. Relacje.
Michał Estrik. Di geshikhte fun letste shekhites in Slonim (Historia ostatnich rzezi
w Słonimiu).
24.02.1943, mps, j. jid., l., s. 77, sygn. stara: 15/136
80. Podziemne Archiwum Getta Białostockiego. Dublety. Relacje.
L. Suprasle, krayz Bielsk Podlaski (Supraśl, powiat Bielsk Podlaski).
03.01.1943, mps, j. jid., l., s. 35 sygn. stara: 16/137
81. Podziemne Archiwum Getta Białostockiego. Dublety. Relacje.
Efroim Aronowski. Deretsin (Dereczyn).
b.d., mps, j. jid., l., s. 12, sygn. stara: 18/139
82. Podziemne Archiwum Getta Białostockiego. Dublety. Relacje.
NN. Di togbukh fun yidishn tsar un payn. Sokolke, Yashenovke, Grodne.
(Dziennik żydowskiego zmartwienia i bólu. Sokółka, Jasionówka, Grodno).
po 29.01.1943, mps, j. jid., l., s. 52, sygn. stara: 21/142
83. Podziemne Archiwum Getta Białostockiego. Dublety. Relacje.
B. Bakhaluski. Der lebn fun di letste 1000 Yidn in Grodne. (Życie ostatniego
tysiąca Żydów w Grodnie).
03.1943, mps, j. jid., l., s. 29, sygn. stara: 23/144
84. Podziemne Archiwum Getta Białostockiego. Dublety. Protokoły posiedzeń Rady
Żydowskiej.
Protokoły posiedzeń Rady Żydowskiej w Białymstoku z okresu sierpień –
październik 1941 r. i styczeń-marzec 1942 r.
1941-1942, mps, j. jid., l., s. 58, sygn. stara: 54

⁶⁹ Dwie kopie.

⁷⁰ Dwie kopie.

⁷¹ Dwie kopie.

85. Podziemne Archiwum Getta Białostockiego. Dublety. Obwieszczenia Rady Żydowskiej. Obwieszczenia Rady Żydowskiej w Białymstoku z okresu lipiec – wrzesień 1941 r., numery 2-113. Brak nr 1 w oryginałach; dołączono odpis.
1941, mps, j. jid., l., s. 116, sygn. stara: 59
86. Podziemne Archiwum Getta Białostockiego. Dublety. Obwieszczenia Rady Żydowskiej. Obwieszczenia Rady Żydowskiej w Białymstoku z okresu październik – grudzień 1941 r., numery 114-195.
1941, mps, j. jid., l., s. 82, sygn. stara: 60
87. Podziemne Archiwum Getta Białostockiego. Dublety. Obwieszczenia Rady Żydowskiej. Obwieszczenia Rady Żydowskiej w Białymstoku z okresu styczeń – marzec 1942 r., numery 196-245 (brak nr 208).
1942, mps, j. jid., l., s. 49, sygn. stara: 61
88. Podziemne Archiwum Getta Białostockiego. Dublety. Obwieszczenia Rady Żydowskiej. Obwieszczenia Rady Żydowskiej w Białymstoku z okresu lipiec – wrzesień 1942 r., numery 246-294.
1942, mps, j. jid., l., s. 50, sygn. stara: 62
89. Podziemne Archiwum Getta Białostockiego. Dublety. Obwieszczenia Rady Żydowskiej. Obwieszczenia Rady Żydowskiej w Białymstoku z okresu kwiecień – czerwiec 1942 r., numery 295-340.
1942, mps, j. jid., l., s. 46, sygn. stara: 63
90. Podziemne Archiwum Getta Białostockiego. Dublety. Obwieszczenia Rady Żydowskiej. Obwieszczenia Rady Żydowskiej w Białymstoku z okresu październik – grudzień 1942 r., numery 341-375.
1942, mps, j. jid., l., s. 36, sygn. stara: 64
91. Podziemne Archiwum Getta Białostockiego. Dublety. Obwieszczenia Rady Żydowskiej. Obwieszczenia Rady Żydowskiej w Białymstoku z okresu styczeń – marzec 1943 r., numery 376-435.
1943, mps, j. jid., l., s. 66, sygn. stara: 65
92. Podziemne Archiwum Getta Białostockiego. Dublety. Pisma Mordechaja Tenenbauma-Tamaroffa.
Algemayne asefa fun kibuts un aktiv fun snif. Bialistok 27.02.1943. (Ogólne zebranie kibucu i aktywu oddziału. Białystok 27.02.1943.) Zapis dyskusji członków kibucu Tel-Chaj oraz działaczy organizacji „Dror” w getcie białostockim dot. form ruchu oporu⁷².
27.02.1943, mps, j. jid., l., s. 10, sygn. stara: 26/147
93. Podziemne Archiwum Getta Białostockiego. Dublety. Opracowania, relacje, dzienniki, listy.
NN, Tsu der geshikhte fun di bialistoker Yidn in der tsayt fun daytsh-sovietishn

⁷² Trzy kopie.

krig (Z historii Żydów białostockich w czasie wojny niemiecko-radzieckiej.) Kronika.
04.1943, mps, j. jid., l., s. 16, sygn. stara: 42/149d

94. Podziemne Archiwum Getta Białostockiego. Dublety. Opracowania, relacje, dzienniki,
listy.

Pesach Kapłan, Der Yidnrat in Bialistok (Rada Żydowska w Białymstoku).
Opracowanie.

b.d., mps, j. jid., l., s. 28, sygn. stara: 52/149d

95. Podziemne Archiwum Getta Białostockiego. Dublety. Opracowania, relacje, dzienniki,
listy.

Pesach Kapłan, Der khurbn Bialistok <in februar 1943> (Zagłada Białegostoku <w
lutym 1943>). Relacja dot. akcji wysiedleńczej w Białymstoku w dn. 5-12.02.1943 r.⁷³
1943, mps, j. jid., l., s. 8, sygn. stara: 53/149d

96. Podziemne Archiwum Getta Białostockiego. Dublety. Opracowania, relacje, dzienniki,
listy.

[A. Brojde], Treblinka – obóz śmierci. Relacja ocalonego⁷⁴.
1943, mps, j. pol., l., s. 11, sygn. stara: 36/149d

⁷³ Dwie kopie.

⁷⁴ Dwie kopie.